

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani
vsak teden dvakrat, nam-
reč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik Dr. Janez Bleiweis.

Veljajo za celo leto po pošti
4 fl., scer 3 fl., za pol leta
2 fl. po pošti, scer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V saboto 19. novembra 1853.

List 93.

Mavec ali gips,

kje je dober, kdaj in kako.

IZ Stöckhardtovih poljskih pridig.

Že čez 80 let je mavec znan kmetovavcem skor po celem svetu; misliti bi se tedaj smelo, da je že popolnoma uterjeno: kje, kdaj in kako naj se rabi. Tudi obstoji mavec le iz dveh dobro znanih delov — iz apna in žveplene kisline — ktera sta v vodi raztopljiva in po tem rastlinam v živež služivna; po tem takem bi se spet smelo misliti, da tudi od te strani je njegova moč jasna kot belidan.

Vendar ni taka. Skušnje kmetijske še niso gotovo in soglasno določile: kje in kdaj je dober, in učenost kemijska tudi še ni dognala: zakaj in kako koristi. Reči pa moramo, da so si kmetovavci in kemikarji pridno prizadevali gipsovo moč spoznati in da mnogo skušnj je nakupičenih o tem, ktere pa je treba oistro pretestiti, da se resnica prav spozna in da se kmetovavcem podajo kolikor je moč že zdaj gotove vodila: kje, kdaj in kako naj se poslužujejo velike hvale vrednega mavca.

Spremljajte nas, dragi kmetovavci, pazljivo na poti tega preiskovanja, ktero bomo s tem začeli, da se prepričamo:

Kaj učé kmetijske skušnje od mavca?

Gotova resnica, ktero terdijo skušnje vsih kmetovavcov, je: da gips ni gnoj za vsako njivo in za vsako rastlino, le nektore rastline, le za nektero zemljo in le za nektore kraje ob pravem času je dober in posebno dober.

A) Kar rastline utiče, vsak umen kmetovavec vé, da se: 1) za navadno deteljo, in tudi za druge detelje: nemško (lucernsko), turško (esparseto) prehvaliti ne more; res, na čudno vižo pospešuje mavec rast imenovanih detelj. 2) Za deteljo koristi posebno grahu in vsemu sočivju. tudi ajdi. Žitom in turšici pa večidel ne pomaga nič. Hvalijo ga nekteri tudi pri oljnatih sadežih (pri lanu, ogersici itd.); tu in tam ga hvali tudi kdo pri krompirju in drugem korenstvu, pa ni takih veliko. Gotove skušnje na Angležkem in Francozskem pa so učile, da na senožetih s pahovko obsejanih se mavec kaj dobro obnaša, manj pa zda na navadnih travnikih.

Na kakošno vižo pa mavec pomaga senožetim: ali da trava po njem bolj rase ali da se bela detelja zaplodi, ktere se res na gipsanih senožetih več vidi, to se dosihmal za gotovo povedati ne more. V Ameriki, sosebno v Marilandu, gnoje z velikim pridom njive, kjer tobak pridelujejo.

Po vsem tem se vidi, da mavec posebno le takim rastlinam dobro tekne, ki imajo veliko nježnega in sočnatega perja in stebeljčic, in očitno je tudi, da moč gipsa se posebno razodeva v obilniši rasti perja, s ktero se pa tudi večidel obilniši zarod semena vjema.

B) Lastnost zemljiša. Vse skušnje pričajo, da mavec le tam dobro zdá, kjer je 1) zemlja perhka, rahla, suha in ne plitva, 2) kjer se dobro gnoji, in 3) kjer že zemlja sama po sebi nima gipsa v sebi. Lahke, pešene zemljiša, ilovcin pesek, laporasta ilovca, pešena apnica, v suhih krajih in kjer je spodnji svet tak, da mokroto rad skozi spuša — to je svet, kjer se je moč gipsa nar bolj poterdila. Kjer pa svet je težek, ilovnat, moker in merzel, tam le malo zdá gips, ali celo nič ali je včasih še škodljiv. Malo zda tudi na zlo slabih, izmolženih njivah, čeravno je scer zemljiše pripravno za gipsanje.

C) Kraj in vreme. V deželah, ktere tako ležé, da je zavolj bližnjih velicij gojzdov ali voda podnebje bolj mokrotno, se zamore kmetovavec vselej bolj na korist mavca zanašati, kakor v suhih krajih. Od tod menda tudi pride, da na Angležkem, v severni Ameriki, v severni Nemčii in na Českem sploh gipsa prehvaliti ne morejo, v marsikterih drugih deželah pa ne tako.

Če mokro vreme koj po tem nastopi, ko je njiva gipsana bila, pomaga to gipsu hitro k moči, suša ga pa zaderžuje. To je lahko zapopasti. Moč gipsa se še le zbudi, kadar sta obstojna njegova dela — apno in žveplena kislina — v vodi, naj bo po dežji ali rosi raztopljena bila. Suh mavec je mrtva stvar, voda jo še le oživi raztopivši in razkrojivši njena obstojna dela. Velike plohe pa niso dobre.

D) Kako in kdaj gré gipsati. Za deteljo in detelji enake rastline je takrat naj bolji, ko so spomladi 3 do 4 pavce (cole) visoke zrasle in da že popolnoma pokrivajo s perjičem zemljo. Poprej in poznej ni tako dobro. Vendar nektore skušnje učé, da tudi na pozno jesen in pozimi včasih tekne. Zgodaj zjutraj ali na večer — pravijo — je naj bolje gipsati, da na rosnem perjiču ostane gips; drugi pa pravijo, da na tem ni nič ležeče, ali ostane na perji ali ne, in podperajo to misel s tem, da tudi s semenom vred se dá gips sejati.

E) Kakošin naj je gips in v kolikšni meri. Navadno se jemlje gips, kakoršen se iz zemlje kopa, le da se v drobno štopo zmelje. Če je štopa bolj drobna, bolji je, ker se hitrejši raztopi.

Žgani gips se loči od nežganega, da nima nič svoje vode v sebi, kakor uni, ki v 100 funtih ima 20 funtov vode. Žganje je tedaj zatega voljo za 5. del močnejši zato, ker je vodo zgubil. Novih lastnost pa gips, če je žgan bil, ne dobi tako kakor apno, katero žgano oestro, razdeljivo postane. Ker tedaj nežgani gips ni drugačin od žganega, bolj kaže kmetovavcom navadni nežgani mavec rabiti, ker je boljši kup od žganega.

Prava mera gipsa za oral (joh) se rajta na poldrugi cent ali 2 centa. Kar se ga čez to mero potresa na oral, je potrata.

(Dalje sledi.)

Potovanje križem sveta.

Od hrane ali živeža mnogoverstnih ljudstev.

(Dalje.)

Na veliko višji stopnji človeštva stoji človek, ki vživa rastline (zeliša). Zemljoudelec je sirov in terd, kakor je hrana sirova in terda, katero vživa; ljudstva pa, ki živijo od rastlin, so že bolj mehkega serca. Poglej krotkega Hinda v Indii; kako neznano poterpežljiva duša je! Leta in leta prede s prosto roko na malem kosu tiste tančice, ki je še tanjši kot pajčevna in se prodaja pod imenom „tkani veter“. Kakor od Hinda véra terja, da le rastlinje vživa, tako terja ravno to natvora od rahlih južnih otočanov, katerim je v hrano odločila naj več tako imenovanega krušnega drevčesa, ki raste v tistih krajih.

Čeravno je želeti, da bi mi mesojedci tako krotkega in rahlega serca bili, kakor sta ravno imenovana naroda, jim vendar ne smemo zavidni biti za preveliko krotkost njih. Germanski narod Anglije je Hinde popolnoma zaterl, in južni otočanje se nikdar dvignili niso na kako veljavnost v versti družih narodov. Ko bi to, kar zgodovina očividno sprčuje, pomislila tista družba, ki se je v severnih krajih Amerike pod imenom rastlinojedcev (Vegetarier) ustanovljala in ki je družbenikom svojim le rastline vživati velovala, gotovo bi opustila bila tako početje. Tudi nesrečni keltiški narod Irske dežele, kateri tlačeni od Angležev skor edino le živijo od krompirja, nam ne more biti spodbadek, da bi postali le rastlinojedci. Natvora gotovo zastoni ni postavila ostrih mesnih zob v čelust človeku, in podavši mu taki griz mu je sama pokazala, da naj je tudi mesovje; se vé, če ga ima.

Večina ljudstev je to naravno pot že tudi nastopila, da vživajo z rastlinami vred tudi meso. Tu se začena velika različnost hrane človeške. Če rastlinstvo v obilni množini zeliš le malo tačne hrane v močcu, sladkoru, gumiju, kislinah, olju itd. človeku podaja, ktere dobiva v koreninah, zeliših, semenih in sadovih, mu nasproti živalstvo v različnih podobah daje sila veliko živčevja, ki je mnogo tečniji od hrane rastlinske. Rastlina je vsaki pot mila prijateljica človeku, zato je prav in potreba, da vživa tudi rastlinje; človek pa ne more in ne sme v svojem poklicu le krotka putka in tiha golobica biti, zato potrebuje bolj krepke hrane, katero mu živalstvo ponuja. (Dalje sledi.)

Zgodovinski pomenki.

Na odgovor gosp. Terstenjaka v 84. in 85. listu.

Ako bi bil jaz v drugem pomenku od „Kupe“ in „Kolpe“ izpričevaje govoril, ne bi hotel častitih bravcov več nadlegovati, ker sem pa drugič govoril le vprašal, ktere izmed dvéh različnih misel je g. Terstenjak

zdaj, da mi ne bi bilo treba obéh izpodbijati in tako veliko nepotrebnega pisati, zato sem si v nadi, da odkaže slavno vredništvo po znani svoji nepristranosti še tem besedam mojim, v ti reči tudi poslednjim, nekoliko prostora, s tem bolj, ker je vzelo moje imenovano vprašanje z obljubo odpisa vred v svoj list, v kterem smo brali že večkrat po tri različne — nasprotno misli zastran ene reči, kar je vse hvale vredno, ker se bravci slišavši več zvonov lažje verujejo, kateri naj bolje pōje. Naj sodijo tedaj častiti bravci.

Preklicavši natihoma analogijo iz 74. lista: „dub = dob ... kupati se = kopati se Kupa = Kopa“, izpeljuje zdaj g. Terstenjak čudno vse iz korena „kúp = kop“: Kupo, Kopo in Kolpo, od ktere ni hotel v 74. listu nič slišati, češ da ste besedi kúp (Kauf) in „kop“ (kōpa, kopica namesto kúp (Haufen) enega pomena. Na to odgovarjam, da je zastarana misel, ktere zdaj nobeden drug jezikoznanec več ne terdi. Kúp, kúpiti (Kauf, kaufen) in kúp, kōpiti, kupljati, po serbski tudi kúpiti (sammeln, aufhäufen) si niso po moji misli in tudi po misli slavnih jezikoznancov kar nič v rodu, so tedaj popolnoma različna zaznamka, čeravno so si te besede slovanske in nemške jako podobne. Ali vprašam: bomo li tudi besedo „kupa (kupica)“ izpeljavali iz staroslovenske besede „kupa“ (Haufen, acervus)? bomo li nemški Schaf = šáf (ovca) in Schaff = šáf (škaf, kobelj) iz enega korena izpeljavali, zato ker ste si te besedi tako podobne, in se samo po podarku razločujete, kakor naš kúp in kúp (Haufe in Kauf), in serbski glagol kúpiti, kaufen, od kúpiti, sammeln, häufen. K misli, da sta si kúp in kúp v rodu je zapeljal nemara g. Terstenjaka tudi nemški ujemek Haufen — kaufen. Ali ne poterjuje ne Adelung ne slavni Grimm, da se je izcimila beseda Kauf, kaufen iz Haufen mutato h v k ali narobe.

Verjetno je, da so ne mara besede kúp (starosl. kupa), to je: kopica, kōpa, latinski copia, šved. hop, nemški Haufe (po Willeramu), zdaj Haufe(n) (mutato p v f, kakor Stepan, Štefan) iz enega, — besede kúp, po nemški Kōuf (po Oufriedu), isl. Kaup., (vide Adel.), lat. capere (Deut. Rechtsg. Grimm I. 421.) in Kauf pa spet iz enega (drugega) korena; ali da bi bile kúp, kopa, kúp, kúpiti, klupiti, klopiti, kolpiti in po tem takem tudi Kopa, Klopa, Kolpa po 90. listu tudi Cupitius, Cupetinus, Cupetina; Cupitianus in celó kepa, kapa in čepička — vse iz enega korena, — tega si ne morem misliti. Kdor verjame, mu ne branim. Res, da se samoglasniki jako spreminjajo; ali tako — posebno v enem jeziku ne, kakor se gosp. Terstenjaku dozdeva. Ako bi bila taka, bi izpeljavali lahko tudi besede pod (mutato d v t), pit (pijača), pad, pot (Weg), pot (Schweiss), pēta in puta vse iz enega korena. To bi pa bilo iz vsega vse narejati. Vsaka reč ima svoje meje.

Kar se tiče „Kupe“ iz „kúp, kupiti“ (Kauf, kaufen) opominjam tukaj na dalje, da izgovarjajo tisti Slovenci, ki pravijo imenovani reki „Kolpa“, vsak staroslovenski u lepo, razločno kakor u; na pr. starosl. kuriti, gubiti, gubil — duša, izuti, um, kupiti (kaufen); ravno tako izgovarjajo tudi tisti Slovenci, kateri govoré: Kolpa (ali kakor od reke bolj oddaljeni: Kopa, zakaj? v 73. listu). Od kupiti, klupiti klopiti in kolpiti namesto kupiti ni pri vseh Slovencih sledú ne tirú; tako ni gotovo tudi nikoli nihče govoril; drugači bi bil kak kosček te analogije še kje ali med narodom slovenskim ali v starih rokopisih, dosihmal prebranih najti. Vse to menim priča, da izpeljava gosp. Terstenjaka ne velja.

Iz kterega korena pa je Kolpa? Iz „kup“ ni, ta je gotova; iz kterega korena pa je, kaj pomeni, tega ni tudi

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani
vsak teden dvakrat, nam-
reč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik **Dr. Janez Bleiweis.**

Veljajo za celo leto po pošti
4 fl., scer 3 fl., za pol leta
2 fl. po pošti, scer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V sredo 23. novembra 1853.

List 94.

Mavec ali gips,
kje je dober, kdaj in kako.

Iz Stöckhardtovih poljskih pridig.

(Dalje in konec.)

Lastnosti in moč mavca.

1. Mavec, ako je čist, ima v 100 funtih 32 $\frac{1}{2}$ funt. apna, 46 $\frac{1}{2}$ funt. žeplene kisline (hudičevega olja) in 21 funtov vode. Raztopljev je kakor smo že rekli, v vodi, toda 1 del gipsa potrebuje 460 delov, da se raztopi.

Ker v vsih rastlinah najdemo apna in žeplene kisline, je iz tega očitno, da sta apno in žeplena kislina potrebna za rast rastlinam. Očitno je tedaj iz tega tudi, da je zemljiše nerodovitno, kjer zemlja teh redvinih stvari v sebi nima. Če pa takemu zemljišu gipsa damo, mu damo rodovitnost, ker damo rastlinam to, česar potrebujejo. Ako pa zemljiše že samo po sebi gipsa ima (in vedidel vse zemljiša ga imajo), je gipsanje nepotrebno, ker že ima, kar mu damo, družih gnojivnih stvari razun apna in žeplene kisline pa gips v sebi nima.

2. Mavec pa je tudi takrat koristen za zemljiše, kadar le en del od sebe, namreč apno, zemljišu dá, ako zemlja apna nima v sebi ali premalo. Da je gips, kakor oskerbnik apna, rastlinam zlo koristen, se vidi iz tega, da tiste rastline, za ktere je gips naj bolji, imajo posebno veliko apna v sebi. Priča tega so, da v 1000 funtih detelje je 18 do 20 funt., v zrelem grahu, grahorki itd. je 14 do 16 funt., v ogeršici 12 do 13 funtov apna, — žita in sploh bilja pa imajo v 1000 funtih 4 ali 5 funtov apna.

3. Mavec pa zamore tudi po svojem drugem obstojnem delu, namreč po žepleni kislini, zemljišem koristen biti, ako je zemlja nima nič ali premalo v sebi. Priča tega so tiste skušnje, po katerih se je pokazalo, da tudi druge soli, ki imajo žepleno kislino v sebi, apna pa celo nič, kakor na priliko železni vitriol, imajo enako redivno moč v sebi, kakor gips, s kterimi v več krajih pri detelji namestujejo gips.

4. Mavec pa po žepleni kislini zamore še po treh potih rastlinam koristen biti: 1) on serka amoniak in ga iz zraka vleče v zemljo; 2) on veže amoniak in ga zadržuje, da iz zemlje izpuhteti ne more; 3) on razvezuje amoniak, ker razkrojuje obstojne dele parsti.

Če je tedaj, kakor smo zgorej rekli, gips rastlinam živež, ker jim naravnost daje žepleno kislino in apno, moramo tudi vediti, da jim je po svoji žepleni kislini tudi zato koristen, ker ona

nabira, veže iz razvezuje tudi druge stvari (amoniak), ki so redivne. Če je tedaj gips od ene strani oskerbnik apna in žeplene kisline, je od druge tudi oskerbnik amoniaka.

Če tedaj ob kratkem hočemo popisati moč gipsa, bi smeli reči takole:

Mavcova redivna moč obstoji posebno v žepleni kislini (hudičevem olju), ktera od ene strani v parsti amoniak razvezuje in ga rastlinam takrat podaja, kadar izdelujejo perje in steblica, — od druge strani pa v rastlinah moč izbuja ali množi, da zamorejo amoniak iz zraka serkati, kadar jim je že obilo njeznega in sočnatega perjica zraslo.

Kako pri hiši lepo dvoriše napraviti?

Hišne dvoriša po kmetih u obče so grozno zanemarjene. Navadno jih ljudje clo zaničujejo, ter vso nesnago, ktere u hiši nočejo imeti, na dvoriše mečejo in tam hranijo, ker menijo, da dvoriše je kraj, ki ni ser za nobeno rabo.

Po kmetih so dvoriša clo take, da nekoliko snažnosti navajen človek se vstraši, ko va-nje stopi. Semtertje raztreseni gnoj, smrdljive mlake, blato do kolena, derva in terske, poljsko orodje, poterte kolesa, vozovi, slama in smeti, pesek in kamnje vse leži križoma in mešoma vkup. Med tem letajo kure in race, plazijo na pol nagi otroci, lajajo psi in mijavkajo mačke.

Hlap pa smrdljivi in gnjusobni, ki iz takiga močirja vedno se dviguje, je strašen, posebno o poletni vročini, — studenec je vednih merzlic in drugih bolezin.

Ali bi temu ne moglo se pomagati? Mislim, da lahko.

Naj bodo hlevi, svinjaki in kurnjaki zadej hiše, na kraju dvoriša — potrebni so, ter morajo biti. Pa naj se snažijo kolikor mogoče.

Tudi gnojniše se vé da, če ni drugiga prostora za-nj, naj bo na dvorišu, pa u kotu, u posebni jami, in koristno je, ako je s perstjo pokrito. Tudi u posebno jamo naj odteka in spravlja se gnojnica. Blato naj se marljivo odpravlja, dvoriše z drobnim peskom posuje, da bo čedno in suho. Poljsko orodje, vozovi in druge stvari naj pa pod kolarnico ali pod streho se hranijo.

Prostor, ki po takim se dóbi, utegne za majhen vertiček poleg hiše se porabiti, ki je toliko prijeten (zlasti u mestu) in prebivavce toliko razveseljuje.

Če pa ni moč verta napraviti, saj se dá eno ali več drevés posaditi, ki dvoriše lepšajo, smerd-